

ODGOJNO-OBRAZOVNA KULTURA U HRVATSKOJ TIJEKOM DRUGOGA SVJETSKOGA RATA U SVJETLU DOKUMENATA SUKOBLJENIH STRANA

Vlatko Smiljanić¹

Na temelju izabrane dokumentacije sukobljenih strana u Drugom svjetskom ratu na području Hrvatske, rad se bavi interpretacijom i analizom odgojno-obrazovne kulture toga doba. Na početku je dana definicija odgojno-obrazovne kulture te je prikazan povijesni kontekst koji joj je prethodio (Kraljevina Jugoslavija) te njezin položaj na temelju relevantne literature tijekom Drugoga svjetskoga rata. Zatim, od 1941. do 1945., za svaku godinu pojedinačno, autor analizira relevantne dokumente sukobljenih strana (ustaške, talijanske i partizanske) na temelju kojih oblikuje tezu o tri tipa odgojno-obrazovne kulture u Hrvatskoj toga doba.

Ključne riječi: odgojno-obrazovna kultura; povijest školstva; Drugi svjetski rat; Slavonija; Dalmacija.

1. Uvod

Hrvatski pedagog i povjesničar Tomo Žalac² objavio je 1974. godine u *Časopisu za suvremenu povijest* kako tadašnji povjesničari pedagogije u Hrvatskoj pripremaju veliku sintezu povijesti školstva i pedagogije u Hrvatskoj u pet knjiga. Četvrta od pet knjiga trebala je prikazivati povijest

- 1 Vlatko Smiljanić, mag. educ. hist., Znanstveni zavod Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-adresa: vsmiljanic@hrstud.hr.
- 2 Tomo Žalac (1912. – 2002.) bio je učitelj povijesti u Zagrebu. Tijekom Drugoga svjetskoga rata istaknuo se kao pripadnik partizanskoga pokreta. Kasnije je radio kao prosvjetni inspektor i sekretar Ministarstva prosvjete za vrijeme Titove Jugoslavije. (Hrvatska enciklopedija, s. v. Žalac, Tomo)

školstva i odgojno-obrazovnih djelatnosti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). Međutim, autorov navod da „život i rad škola i prosvjete uopće u uvjetima okupacije, i školski i prosvjetni rad u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji, na čijoj se idejnoj osnovi i praktičnim ostvarenjima još u toku rada izgrađivao (tadašnji, op. V. S.) odgojno-obrazovni sustav“ potvrđuje historiografsku pristranost u donošenju zaključka (Žalac, 1974). Činjenica da je za to razdoblje više dominantna publicistička i memoarska³ nego historiografska literatura, koju je Žalac uočio, vrijedi i danas.⁴ Valja napomenuti da je dominantno riječ o djelima komunističkoga podrijetla, dok je povijest odgoja i obrazovanja za vrijeme NDH gotovo neistražena u hrvatskoj historiografiji, poglavito monografskoga tipa.⁵ Tako je tematika povijesti odgoja i obrazovanja tijekom Drugoga svjetskoga rata ostala zane-marena i izvan vidokruga suvremenoga promatranja objavljene građe kroz „ideološke naočale“, kako bi bila uočena pristranost i pridavanje važnosti političkih utjecaja na oblikovanje odgojno-obrazovnih djelatnosti, koja je očita s obzirom na zastupljenost literature o toj temi.

Imajući u vidu činjenicu za pristranost u do danas objavljenim publi-cističkim i memoarskim naslovima, koji tematiziraju povijest odgoja i

- 3 Valja istaknuti neka od zapaženijih djela te tematike, gdje je najzastupljeniji Mihajlo Ogrizović, sveučilišni profesor povijesti pedagogije zagrebačkoga Filozofskoga fakulteta. Usp. Iveković, Mladen (1970). *Hrvatska lijeva inteligencija* (sv. II, 1941. – 1945.). Zagreb: Naprijed; Frol, Ivo (1945). *O novoj prosvjetnoj politici*. Split: Odsjek za štampu Ministarstva prosvjete; Ogrizović, Mihajlo (1973). *Iz povijesti borbe za narodnu školu*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor; Ogrizović, Mihajlo (1988). *Marksističko obrazovanje partijskih kadrova u NOB*, Zagreb: Radničke novine; Ogrizović, Mihajlo (1978). *Prosvjeta u narodnoj revoluciji*. Zagreb: Školske novine; Ogrizović, Mihajlo (1960). *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB-e*. Zagreb: Savez narodnih sveučilišta Hrvatske; Ogrizović, Mihajlo (1962). *Sadržaj nastave u partizanskim školama u Hrvatskoj*, Zagreb: Pedagoško-književni zbor; Ogrizović, Mihajlo (1984). *Školstvo i prosvjeta u Dalmaciji za vrijeme narodnooslobodilačke borbe*. Zagreb: Školske novine; Pavlica, Dane (1987). *Prosvjeta u Lici u NOB*. Zagreb: Radničke novine; Pavlica, Dane (1986). *Ratna generacija učitelja: u znak sjećanja na rad partizanskih učitelja i njihovih učenika u narodnooslobodilačkom ratu: 1941-1945*. Zagreb: Školske novine.
- 4 Izuzetak je jedino knjiga Altić, Vinko i dr. (1988). *Škola u ratu i revoluciji: školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj: 1941-1945*. Zagreb: Školska knjiga, koja je zapravo rezultat onoga o čemu je Tomo Žalac pisao (Vidjeti bilješke 1 i 2), međutim, našla se izvan zadanoga petosveščanoga izdanja povijesti hrvatske pedagogije i školstva.
- 5 Neki od radova novijega datuma koji se dotiču povijesti odgoja i obrazovanja tijekom NDH su: Miljan, Goran (2014). *Fašizam, sport i mladež – ideja i uloga tjelesnoga odgoja i sporta u odgoju i organizaciji Ustaške mladeži, 1941.-1945*. Radovi – Zavod za hrvatsku povijest, 46(1), str. 361-382.; Macut, Petar (2013). *Julije Makanec kao duhovni odgojitelj Ustaške mladeži*. Zbornik radova s Desničinih susreta 2012. Dio 1. *Intelektualci i rat 1939. – 1947.*, Zagreb: Filozofski fakultet Zagreb, str. 147-161.; Jelinić, Ana (2018). *Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi*. Časopis za suvremenu povijest, 50(1), str. 67-85.

obrazovanja tijekom Drugoga svjetskoga rata (a pisani su tijekom druge polovice XX. stoljeća⁶), autorova je nakana u ovome radu na temelju do sada objavljene arhivske građe istražiti odgojno-obrazovnu kulturu toga razdoblja. Pri tome treba imati na umu da arhivska građa predstavlja primarni izvor u historiografskom istraživanju. Referentna građa na kojoj se temelji ovaj rad objavljena je u *Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu*⁷, velikom memorijalno-dokumentacijskom pothvatu Vojnoistorijskoga instituta iz Beograda, koji sadrži prikupljene i prevedene dokumente na srpskom jeziku. Riječ je, dakle, o arhivi slovenskih, makedonskih, njemačkih, talijanskih, bugarskih, britanskih i američkih vojnih jedinica. Za ovaj rada relevantni su dokumenti partizanskih, ustaških i talijanskih vojnih jedinica, koje je valjalo razabrati iz knjiga, a tiču se područja hrvatskih zemalja. Prije razrade teme, autor će dati povijesni kontekst u kojem interpretira odgojno-obrazovnu kulturu zadanoga doba. Nužno je i objasniti pojam odgojno-obrazovne kulture, dok je dio teksta posvećen važnim podacima iz povijesti školstva u Hrvatskoj tijekom razdoblja monarhističke Jugoslavije. Osim toga, smatrao je važnim istaknuti višestrukost odgojno-obrazovnih djelatnosti, koje se očituju provedbenim odgojnim politikama NDH te promidžbenim obrazovnim politikama partizanskoga pokreta. Prve tri godine Drugoga svjetskoga rata u objavljenoj dokumentaciji pažnju posvećuju odgojno-obrazovnoj situaciji na području Dalmacije, koja je, u to doba, bila u sferi fašističkih i ustaških politika, dok preostale dvije ratne godine pažnju posvećuju istomu, ali na teritoriju unutrašnje Hrvatske i pod kontrolom partizanskih snaga. U svjetlu dokumenata, kako je u naslovu istaknuto, autor će kontekstualizirati odgojno-obrazovnu kulturu sa sadržajem dokumentacije te naposljetku doći do zaključka o njezinim temeljnim obilježjima.

2. Definicija odgojno-obrazovne kulture

Želimo li što uspješnije definirati novi pojam⁸, poput odgojno-obrazovne kulture, najsigurniji način je tu složenicu triju riječi analizirati prema

6 Vidjeti bilješku br. 4.

7 Riječ je o zborniku koji se sastoji od ukupno 174 knjige i podijeljen je u petnaest tomova. Prva knjiga je izdana 1949., a posljednja 1986. u Beogradu i Budimpešti.

8 Iako se hrvatska pedagogijska znanost uistinu bavila odgojno-obrazovnom kulturom [Usp. Pažin Ilakovac, Ružica (2016). Kurikulumsko partnerstvo u izgradnji odgojno-socijalne kulture škole [doktorska disertacija, mentor prof. dr. sc. Vlatko Previšić]. Osijek: Filozofski fakultet; Polić, Milan (2015). Razložnost odgoja. Metodčki ogledi, 22(2), str. 165-188.; Polić, Milan (2006). Odgoj i pluralizam. Filozofska istraživanja, 26(1), str. 27-36.; Vukasović, Ante (2010). Odgojna preobrazba u teleologijskom i aksiologijskom ozračju. Odgojne znanosti, 12(1), str. 97-117.; Vukasović, Ante (1986). Utjecaj J. A. Komenskog na pedagoška i kulturna stremljenja u Hrvatskoj. Prilozi za

temeljnim definicijama svake od njih, pa zatim ih sintetizirati u jedinstvenu cjelinu. Tako je odgojno-obrazovna kultura sastavljena od tri temeljna pojma: odgoj, obrazovanje i kultura.

Prema *Hrvatskoj enciklopediji* odgoj je „proces izgrađivanja, razvijanja i oblikovanja čovjeka u svim njegovim ljudskim odlikama“. U užem značenju riječi, odgoj⁹ predstavlja „izgrađivanje osobnosti njegovanjem pozitivnih ljudskih odlika“ (Hrvatska enciklopedija, s. v. odgoj). Suvremena pedagoška znanost time dovodi u korelaciju antropologiju i pedagogiju, tumačeći da je taj pojedinac, kojega naziva odgajnikom, središte i subjekt odgoja (Pranjić, 2016).

Obrazovanje je, pak, „organizirani pedagoški proces stjecanja znanja i razvijanja spoznaje“ (Hrvatska enciklopedija, s. v. obrazovanje). Hrvatski filozof odgoja Milan Polić proučavao je jedinstvo pojmova odgoj i obrazovanje te dokazao njihovu međuovisnost na temelju definicija iz *Pedagoške enciklopedije*¹⁰ i *Filozofijskoga rječnika*¹¹. Smatrao je da u „pedagoškoj literaturi odgoj i obrazovanje nerijetko se, najprije prilično oštro, odvajaju i suprotstavljaju, da bi bih se potom pokušalo mehanički slijepiti.“ Time je želio reći da su odgoj i obrazovanje u sinergiji, ali da ih treba promatrati i kao dva odvojena pojma s funkcionalne razine i razine njihovih zadataka (Polić, 1993, 16). Preostaje nam pojam kulture, kojega je vrlo teško definirati u jednoj ili nekoliko rečenica. Međutim, možemo reći da ona „označava složenu cjelinu institucija, vrijednosti, predodžaba i prakti-

istraživanje hrvatske filozofske baštine, 12(1-2), str. 163-175.] ona je ostala nedefiniranim pojmom. Posebna je pažnja pri toj tematici dana proučavanju kulture odgojno-obrazovne ustanove, o čem je pisala Vedrana Spajić Vrkaš [Usp. Spajić Vrkaš, Vedrana (2008). Pedagoški zanemaren div: kultura odgojno-obrazovne ustanove kao čimbenik i mjerilo njene učinkovitosti. Mirisi djetinjstva. Makarska: DV Biokovsko zvonce, str. 44-54.] Ona je smatrala da uzrok neproučavanja takve tematike leži u nedostatku metodologije, redukcije, složenosti fenomena te dominacija socioloških i psiholoških teorija u odgoju i obrazovanju. Na svjetskoj, pak, razini pažnja za proučavanjem kulture odgojno-obrazovne ustanove, počela je tijekom druge polovice XX. stoljeća, usporedno sa suvremenim tumačenjima kulturalnih teorija. [Usp. Miočić, Magdalena (2012). Kultura predškolske ustanove u svjetlu glazbenih kompetencija odgojitelja. *Magistra Iadertina*, 7(1), str. 73-87.; Vujičić, Lidija (2011). Istraživanje kulture odgojno-obrazovne ustanove. Rijeka: Mali profesor i Sveučilište u Rijeci; Vujičić, Lidija (2007). Kultura odgojno-obrazovne ustanove i stručno usavršavanje učitelja. *Magistra Iadertina*, 2(1), str. 91-106.; Zebić, Ana (2015). Kultura odgojno-obrazovne ustanove. Završni rad, mentorica prof. dr. sc. Sofija Vrcelj, Rijeka: Filozofski fakultet]

9 O temeljitijem etimološkom i primijenjenom istraživanju odgoja u europskim zemljama vidjeti više u: Bezić, Živan (1977). Što znači odgajati?. *Obnovljeni život*, 32(4), str. 333-344.

10 Potkornjak, Nikola; Šimleša, Petar (1989). *Pedagoška enciklopedija* (sv. 1 i sv. 2). Zagreb: Školska knjiga.

11 Filipović, Vladimir (1965). *Filozofijski rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska.

koje čine život određene ljudske skupine, a prenose se i primaju učenjem“ (Hrvatska enciklopedija, s. v. kultura). Već u toj definiciji možemo uočiti poveznicu kulture, odgoja i obrazovanja. Nju je uočio još 1939. publicist Ivan Oršanić i napisao: „Ličnost kao nosilac vrednota dobiva upravo u odgojnom svijetu svoje naročito određenje i značenje. Ona kao »odgajalačka ličnost« iscrpljuje svoju misiju i u prashemi odgojnog akta: odgajatelj – odgajatelj – kulturno dobro u vidu načela: kroz ličnost ukomponovana je na stvaranju kulturnog kontinuiteta.“ (Oršanić, 1939, 610) Osim Oršanića, i Polić uočava tu vezu, smatrajući da je „odgoj (...) oživljavanje (...) ali ljudski život nije bilo kakav život, već je to kulturni život“ (Polić, 1993, 19). Kulturolog Eduard Kale, pak, smatra da je proces kulturalizacije usko vezan uz pitanje odgoja i stvaranja autoriteta, (Kale, 1977, 29) a odgoj smatra kulturnom djelatnošću (Kale, 1977, 70).

Konačno, sintetizirajući pojmove odgoj, obrazovanje i kultura, možemo reći sljedeće: odgojno-obrazovna kultura je cjelokupno pedagoško naslijeđe pojedinca ili društva, koje je organizirano u svrhu izgrađivanja, razvijanja i oblikovanja znanja i spoznaja. Ona je, zapravo, proces koji traje tijekom čitava života i pruža nam cjelovitije razumijevanje svijeta u kojem živimo. Tako obrazovanje postaje prijenosnikom neke kulture u neprestanoj interakciji između odgoja, obrazovanja i kulture.

3. Odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj tijekom monarhističke Jugoslavije

Hrvatsko je školstvo između dva svjetska rata (1918. – 1941.) dijelom bilo obilježeno zakonodavnim postulatima¹² iz vremena Austro-Ugarske Monarhije. Tada dolazi do osamostaljenja školstva od crkvenih utjecaja, ali zato država dobiva nadzor nad obrazovanjem, što će obilježiti i međuratno razdoblje. Međutim, učvršćivanje političke vlasti novostvorenomu Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), bilo je jednako važno kao i proces (re)organiziranja školstva u zemlji. Motivi centralizacije i stvaranja jedinstvene škole bile su temeljne zadaće jugoslavenskih vlasti, ujedno

12 Riječ je ponajviše o poznatom školskom zakonu iz 1874. godine, koji je donesen za mandata bana Ivana Mažuranića (1873. – 1880.) punoga naziva Zakon ob ustrojstvu pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji [Usp. Gaćina Škalamera, Sonja (2014). Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju. Anali za povijest odgoja. 13, str. 99-133.] Također, ne smije se zaboraviti da temelji modernoga školstva sežu u revolucionarne godine, tzv. proljeća naroda 1848./1849., kada su doneseni Nacrt temeljenih načela javne ustanove u Austriji te Osnove temeljnih pravila javnoga obučavanja za Hrvatsku i Slavoniju. [Usp. Švoger, Vlasta (2012). O temeljima modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj. Povijesni prilozi, 42, str. 309-328.]

zbog stvaranja stabilne političke vlasti. Stoga, izrada novoga školskoga zakona započela je već 1919. godine, koji je počivao na školskom zakonu Kraljevine Srbije, međutim, hrvatske zemlje ga ne prihvaćaju (Munjiza, 2009, 49). Školstvo je u teoriji trebalo počivati na međuljudskoj toleranciji, ali bez sustavnoga provođenja načela zavičajnosti i narodnosti, upravo u cilju već spomenute centralizacije i unifikacije odgojno-obrazovnoga sustava. No, stvarnost je bila sasvim drugačija. Primjerice, dvadesetih godina XX. stoljeća zagrebačka je županija bilježila 60 %, a ličko-krbavska 75 % nepismenih. Škole nisu bile otvarane tamo gdje je vlast propisala, a postojeće nisu proširivane (Miljković, 2007, 137-8) unatoč prirodnomu prirastu stanovništva u međuratnom razdoblju (Opće kretanje stanovništva Hrvatske 1857. – 2011.).

Novi školski zakon bio je donesen 1929. (*Zakon o narodnim školama*) i odnosio se na osnovne i srednje škole, vrtiće, škole za djecu s posebnim potrebama, različite tečajeve, manjinske i vjerske škole, u čem je predstavljao značajan odmak od austro-ugarskih školskih zakona, koji su bili usmjereni isključivo na škole (Miljković, 2007, 141). U sjeni tih inovacija zapravo je bio osnovni zadatak odgoja u duhu (pro)jugoslavenske orijentacije, koja se očitovala nazivima škola, kulturnim i javnim priredbama, nastavnim programima, udžbenicima i dr. Donošenje zakona pripremiло je Jedinstveni plan i program za područje čitave Kraljevine SHS, koji je uspostavljen tri godine prije donošenja zakona, a neznatno izmijenjen tijekom 1931. godine. Sličan je obrazovni pristup bio primijenjen i na dalmatinskom području, koje je bilo pod talijanskom vlašću¹³, gdje je temeljni zadatak vlasti bio odnaroditi učenike. Osim što su bili dovođeni učitelji iz Italije, intenzivno se učio i talijanski jezik (Munjiza, 2009, 49-50).

Osim društvene i političke dinamičnosti u zemlji¹⁴, ista je situacija bila i na polju pedagogije. Tada dolazi do razvoja reformskih pedagoških pokreta¹⁵, koji dominiraju čitavom Europom poglavito u prvoj polovici

13 Još su tijekom Prvoga svjetskoga rata Italiji bili obećani teritoriji istočno-jadranske obale. Tako su tajnim Londonskim ugovorom 1915. zemlje Antante (Velika Britanija, Francuska i Rusija) te Italija dogovorili ulazak potonje u rat na strani Antante uz uvjet da će Italiji pripasti Istra, Cres, Lošinj, područje od Lisarice do rta Ploča sa Šibenikom i Zadrom te gotovo svi dalmatinski otoci od Premude do Mljeta. Međutim, Jugoslavenski odbor i srpska izbjeglička vlada ubrzo su otkrili te tajne planove i protiv njih su vodili snažnu političku kampanju. U konačnici, Rapalskim ugovorom iz 1920. Italiji su pripali Istra, Rijeka, otoci Cres, Lošinj i Lastovo te grad Zadar. (Hrvatska enciklopedija, s. v. Londonski ugovor, s. v. Rapalski ugovor)

14 Samo u razdoblju od 1921. do 1929. Kraljevstvo SHS je promijenilo 23 puta sastav članova vlade.

15 Reformska pedagogija, koja traje od 1900-ih do 1930-ih godina, temeljila se na velikim društvenim procesima u čitavoj Europi toga vremena: hiperprodukcija, gospodarska kriza, razvoj nacionalizama i sl. Ona se korelacijski ogledala kroz kritiku kulture, ali

XX. stoljeća. Te ideje su inspirirale i hrvatske učitelje za proces tzv. didaktičko-metodičke obnove prema načelima tzv. radne škole (Posner, 1924). Prosvjetna politika Kraljevine SHS, a od 1929. Kraljevine Jugoslavije, u načelu je podupirala te inovacije, ali se oglušila na rasprave i prijedloge konkretnih reformi školskoga sustava (Miljković i Batinić, 2011, 516-7).

Prema pedagoginjama Dubravki Miljković i Štefki Batinić prosvjetne su prilike u razdoblju Banovine Hrvatske (1939. – 1941.) bile povoljnije nego u prijašnjim godinama, (Miljković i Batinić, 2011, 517) čiji su ideološki začetnici bili braća Antun i Stjepan Radić. Njihove su temeljne ideje obrazovanja počivale na kritičkom mišljenju, slobodnom duhu i razvoju primjenjivosti znanja u svakodnevnom životu te isticanju seljačke kulture. Istraživanja (Leček i Petrović-Leš, 2010) su pokazala uspješnost tadašnje obrazovne reforme kroz odgojnu, obrazovnu, ali i funkcionalnu svrhu, pa čak do te mjere da ih se uspoređuje s metodičkim i didaktičkim dostignućima današnjice (Petrović, 2018).

4. Jednostrukost ili višestrukost obrazovnoga sustava

Posebnost odgojno-obrazovnoga sustava u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskoga rata bila je njegova paralelnost (Munjiza, 2009, 50), tj. dvostrukost uvjetovana vojno-političkim utjecajima sukobljenih strana. S jedne strane riječ je bila o NDH, koja je službenu obrazovnu politiku vodila putem uređenoga Ministarstva nastave, dok je s druge strane, partizanski pokret odgojno-obrazovne politike kreirao isključivo na području koje su osvojili. Dakle, riječ je o neslužbenom i upravno nereguliranom odgojno-obrazovnom sustavu.

Tako je na području NDH uveden novi školski sustav, koji je u velikoj mjeri imao uporišta u školskom sustavu Banovine Hrvatske. Njime je upravljalo Ministarstvo nastave, tj. narodne prosvjete. U djelokrug njegova rada ubrajalo se pučko, srednje i visoko školstvo, ali i prosvjetni savezi i društva, širenje prosvjete i pismenosti te odgojno-obrazovno djelovanje među Hrvatima u inozemstvu, kojima su upravljali zasebni odjeli Ministarstva (Nacionalni arhivski informacijski sustav, s. v. Ministarstvo narodne prosvjete). Nastavni su programi tada dobili veliku domovinsku orijentaciju i bila je izvršena potpuna promjena sadržaja udžbenika, priručnika kao i pomoćne pedagojske literature. Posebna se pažnja posvećivala

i kroz pojedinačne pedagoške pravce. [Usp. Walsh, Brendan (2007). *The Pedagogy of Protest*. Oxford: Peter Lang; (ur.) Macrine, Sheila i dr. (2009) *Revolutionizing Pedagogy*. New York: Springer]

okupljanju i organiziranju školske mladeži¹⁶, koja je bila rasadište ideologizacije (Munjiza, 2009, 50). Korjenitije su promjene bile vršene na razini visokoškolskoga obrazovanja.¹⁷ Nakon Uskršnjih praznika 1941. učenici nisu ušli u školu zbog zakonske *Odredbe o privremenoj obustavi rada u školama*. Izdavane su školske svjedodžbe bez ocjena iz pojedinih predmeta, ali ipak s ocjenom općega uspjeha. Tijekom ljeta iste godine intenzivno su se pripremale nove knjige, kako bi školska godina 1941./1942. postala cjelovita (Goldstein, 2011, 104; Macut, 2018, 48-9; Perić ur., 2007, 413). Odgojno-obrazovnu politiku NDH povjesničar i pedagog Ivan Biondić sažeo je na tri glavna čimbenika (Biondić, 1994, 58):

- I. Državno-društveno odgajanje, koje je moralo razvijati u djeci i mladima hrvatsku državotvornu i nacionalnu svijest te smisao za odgovornost u zajednici,
- II. etičko-osobni odgoj, koji je trebao pridonijeti upoznavanju unutrašnjega individualiteta te
- III. gospodarsko-tehnički odgoj, koji je morao upoznati mladež s ciljevima njihova zvanja kao i važnost pojedine struke za društvenu zajednicu i državu u cjelini.

Budući da su partizani imali promjenjivu veličinu teritorija koji su zauzimali, a time i broj stanovništva, isprva su bili organizirani analfabetski tečajevi¹⁸, gdje je osim temeljne pismenosti bila poučavana i nova socijalistička, tj. komunistička ideologija. Od 1942. počinju s osnivanjima škola¹⁹ koje su radile prema modelima minimalnih i maksimalnih nastavnih planova. Potonji će plan biti donesen tijekom 1944., čije su temeljne odrednice bile: demokratičnost koja je trebala biti obvezna, besplatna i dostupna za sve; svjetovnost odvojena od vjere i crkve; jedinstvenost te pismenost na materinskom jeziku (Munjiza, 2009, 53). Nakon III. zasjedanja ZAVNOH-a

16 U tu svrhu NDH je sredinom 1941. osnovala Ustašku mladež, organizaciju koja je bila sastavni dio ustaškoga pokreta. Više o tome: Macut, Petar (2018). *Ustaška mladež*. Zagreb: Despot Infinitus.

17 Više je o tom pisao Matković, Hrvoje (2002). *Povijest Nezavisne Države Hrvatske* (drugo dopunjeno izdanje). Zagreb: Naklada Pavičić, u poglavlju *Kulturni život* (str. 135-152). Osim toga, o toj tematici je napisano nekoliko kvalitetnih diplomskih radova: Lulić, Marko (2015). *Školstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Diplomski rad, mentor izv. prof. dr. sc. Mirko Lukaš. Osijek: Filozofski fakultet; Marinović, Mladenka (1998). *Odgoj, obrazovanje i škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Diplomski rad, mentor prof. dr. sc. Mile Silov. Zagreb: Filozofski fakultet Zagreb.

18 Plan i program organizacije analfabetskih tečajeva donio je tijekom studenoga 1943. Prosvjetni odjel Zemaljskoga antifašističkoga vijeća narodnoga oslobođenja Hrvatske (dalje: ZAVNOH). Više o tome: Sirotković, 1954, 512.

19 Prije svega, riječ je o osnovnim školama koje su osnivane najprije u ličkim selima, a zatim na Kordunu, Slavoniji, Baranji, Žumberku, Dalmaciji te Hrvatskom primorju.

u Topuskom (9. III. 1944.) brigu za prosvjetni rad preuzeli su narodno-oslobodilački odbori na lokalnoj razini, dok su prosvjetni radnici trebali biti nezavisni od odbora. (Antić i dr., 1988, 153) Da to ipak nije bilo tako govori nam podatak da su partizanske vlasti organizirale savjetovanje svih prosvjetnih radnika na cijelom području kojim su vladali, i to u Glini od 20. do 21. VIII. 1944 (Krleža ur., 1960, 173).

5. 1941. godina

Dokumenti sukobljenih strana tijekom 1941. počeli su tematizirati problematiku u školstvu najprije na području Dalmacije. Nakon što su u svibnju 1941. Ante Pavelić i Benito Mussolini potpisali Rimske ugovore, dokumente koji su odredili nove granice između NDH i Italije, uspostavljeno je Namjesništvo Dalmacije (tal. *Governatorato della Dalmazia*) u Zadru, koji je obuhvaćao zadarsku, splitsku i bokokotorsku pokrajinu. Riječ je bila o izvršnoj vlasti Italije na području od sjeverne do južne Dalmacije prema zadanim granicama iz potpisanih ugovora.²⁰ Nedugo nakon osnutka, Namjesništvo je odlučilo osnovati nove škole nadahnute fašističkom ideologijom. Zbog toga je početkom rujna 1941. donesena „Povelja školstva – načela, ciljevi i metode fašističke škole“ (tal. *Carta della Scuola – principi, obiettivi e metodi della Scuola Fascista*), dokument prema kojemu je trebala biti normirana djelatnost škola „na vječnim vrijednostima talijanske rase i njezine civilizacije“. Škola je bila definirana kao „prvi temelj uzajamnosti svih društvenih snaga, od obitelji preko Korporacije do Stranke“ koja „obrazuje čovječju i političku svijest novih naraštaja“. U školu se kretalo od 4. godine života pa sve do 21. Najprije se od 4. do 14. godine pohađala osnovna škola, a od 14. do 21. viša.²¹ Državni su zavodi osiguravali sposobnim i siromašnim učenicima nastavak školovanja. Posebna je pažnja bila davana tjelesnomu odgoju u težnji „da postigne skladan razvitak, valjanost obuke, uzdignuće duha, samopouzdanje i duboki osjećaj zadatka i dužnosti“. Osim tome, pažnja je bila usmjerena u interakciji škole i obitelji, koje su „po prirodi solidarne, u uskom i neprekidnom odnošaju, surađuju u cilju odgoja i upravljanja učenika“ (Zbornik NOR, 1[XXI], 1941, 605-8). Na taj su način učenja u školama mogla doprijeti i izvan učeničkih dosegâ, konkretno, u njihove obitelji. Talijanska je vlast dovodila učitelje većinom iz unutrašnjosti Italije,

20 Centro di Documentazione della Cultura Giuliana, Istriana, Fiumana e Dalmata, L'Italia in guerra e il Governatorato di Dalmazia. <https://web.archive.org/web/20120309110640/http://www.arcipelagoadriatico.it/storia/dalmazia/2i.html>, Pristup ostvaren 12. travnja 2019.

21 Uz školovanje, bilo je obvezno pridruživanje Talijanskoj organizaciji mladih, znanoj kao „GIL“ (tal. *Gioventù italiana dell Littorio*) te Fašističkoj studentskoj organizaciji, znanjoj kao „GUF“ (tal. *Gruppo Universitario Fascista*).

koji su više bili vojnici nego kvalificirani učitelji. Nisu znali hrvatski jezik, a djecu su poučavali na talijanskom jeziku te isticali talijansku povijest i kulturu (Ćurin ur., 1978, 774). Koliko je nastava bila indoktrinirana prema talijanizaciji učenika možemo zaključiti iz jednoga predavanja, čiji je sadržaj bio otisnut: „Prvi putnici koji su otkrili Ameriku bili su Talijani. Talijan Kristofor Kolombo je prvi dirnuo jednu američku zemlju 1492. godine.“ (Franković ur., 1985, 156).

Prve pobune na „Povelju školstva“ započele su već 25. rujna, kada je više od stotinu učenika mjesnih splitskih škola zatražilo trenutno izdavanje svjedodžaba na hrvatskom, a ne na talijanskom jeziku te prestanak prisilnoga uclanjivanja učenika u talijanske organizacije mladih. Vlasti su odmah prekinule nemir tako da su većinu njih rastjerali s okupljališta, koje je bilo oko splitskoga kazališta na Bulatovoj Poljani te ispred splitske Srednje tehničke škole (Zbornik NOR, 1[V], 1941, 429). Prilikom demonstracija Boris Popović, član splitskoga ogranka Komunističke partije, teško je ranio talijanskoga špijuna (Branica i dr., 1979, 56) Zvonimira (Zvonka) Kukoča Petraella, na što je talijanska milicija odgovorila uhićivanjima četrnaest učenika, deset učenica, nastavnice splitske ženske gimnazije Josipe Vesne Smodlaka Simikić te pretresima njihovih kuća (Zbornik NOR, 1[XXI], 1941, 186-7, 909; Zbornik NOR, 1[XIII], 1941, 388-9). Nakon toga, u *Našem izvještaju*²², časopisu pokrajinskoga komiteta Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju, bio je objavljen poziv direktorima škola i profesorima da podrže učenike u budućim demonstracijama protiv talijanske vlasti. Iz toga teksta saznajemo da su neki od direktora škola osobno izdavali učenike koji su bili najglasniji u demonstracijama, a vlasti su im davale rok da u roku od 48 sati moraju napustiti Split jer su uglavnom živjeli izvan grada (Zbornik NOR, 1[XXI], 1941, 213-4).

Očito su neki od učitelja prihvatili poziv komunista, pa su na to talijanske vlasti morale reagirati na vrlo blagonaklon način. Naime, prema izvještaju načelnika kabineta guvernera Dalmacije pokrajinskomu školskomu nadzorniku, vlasti su tijekom listopada 1941. splitskim srednjoškolskim profesorima Gonzi i Juretiću uručili čak tri plaće odjednom. Također su neki od nastavnika osnovnih škola primili dvostruke iznose plaća. Unatoč tomu, učitelji su 5. listopada 1941. organizirali tajni sastanak u kući direktora škole Manuš, Frane Jandrešića, gdje su se odlučili prikloniti komunistima

22 Riječ je o ilegalnom listu Pokrajinskoga komiteta Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju, koji je bio pokrenut 22. VI. 1941. Izlazio je do studenoga iste godine. Sadržavao je informacije o stanju na bojišnicama, intenzivno izvještavao o djelatnostima talijanskih vojnih jedinica te poticao lokalno stanovništvo na pristupanje komunističkomu pokretu. Ponovno je počeo izlaziti sredinom 1942. U tisku ga kasnije zamjenjuje Slobodna Dalmacija. (Kvesić, 1960, 107)

u borbi protiv talijanskih vlasti (Zbornik NOR, 1[XXI], 1941, 638-9). U dokumentu se navodi da su u isplati plaća sudjelovale i ustaške vlasti. Međutim, to je vrlo dvojbeno s obzirom da Split nije bio dio teritorija NDH. Borba za naklonost učitelja nastavila se nekoliko dana kasnije, kada je „Šoljan, šef prosvjete u Splitu“, pozvao na sastanak sve direktore srednjih škola, s opravdanjem prezentacije fašističkoga nastavnoga plana u školama (Zbornik NOR, 1[XXI], 1941, 227).

Konačno, talijanske su vlasti odlučile 25. listopada učenicima predati svjedodžbe, ali ne znamo na kojem jeziku. Međutim, učenici su ponovno započeli s demonstracijama ispred škola jer učitelji nisu izlazili iz zbornica kako bi im podijelili svjedodžbe. Učenici srednjih škola, tehničke, realne i klasične gimnazije te ženske realne gimnazije, ponovno su krenuli prema splitskomu kazalištu, ali ih je talijanska milicija spriječila u daljnjim prosvjedima prema već spomenutoj metodi – uhićivanjima i rastjerivanjima. Navodno su ih čak i strijeljali u Trogiru, Splitu i Šibeniku, no o tom ne postoje pouzdani arhivski dokazi (Zbornik NOR, 1[V], 1941, 237-9).

Ususret početku nove školske godine 1941./1942. među učenicima je odjeknula vijest da će u nastavi ipak ostati učenje hrvatskoga jezika, ali tri do šest sati tjedno. Ostali dio satnice trebao je zamijeniti talijanski jezik, prema kojemu bi se posebno poučavali povijest i zemljopis. Kao dodatno upravno osiguranje škola, vlasti su postavile tzv. *presidente*, svojevrstne zamjenike direktora škola, koji su predsjedali učiteljskim sjednicama. (Zbornik NOR, 1[XXI], 1941, 253) Iako su osnovne škole nastavile s radom (i to samo prva dva razreda), srednje škole ipak nisu „nego je otvaranje odgođeno, navodno, na neodređeno vrijeme, s motivacijom da će se otvoriti kada prestanu neredi“ (Zbornik NOR, 1[XXI], 1941, 271-2).

Mladi dalmatinski komunisti motivirani prestankom rada srednjih škola 1. studenoga 1941. spriječili su održavanje nastave uništavanjem školskoga namještaja i izbacivanjem učenika iz učionice u selu Vrbanja na otoku Hvaru. Naime, pripadnici Starčevićeve mladeži²³ toga su dana držali predavanje u prostorijama pučke škole (dakle, I. i/ili II. razredima) o odgoju. Tijekom predavanja u učionicu je ušlo deset srednjoškolaca predvođenih komunistom Lukom Martinom Tresićem, koji su počeli uništavati školsku imovinu. Kako bi dodatno pokazali tko gospodari tim područjem, istoga su dana ustaške vlasti u tom selu polijepile promidžbene plakate sa slikom Ante Pavelića, koje su tamošnji komunisti predvođeni srednjoškolcem Zlatanom Sažunićem također uništili (Zbornik NOR, 1[XXI], 1941, 952-3).

23 Starčevićeva mladež ili Ustaška Starčevićeva mladež je asocijacija Ustaše – Hrvatskoga oslobodilačkoga pokreta, koja okuplja svu hrvatsku mladež u dobi od 15. do 21. godine života. Njihova je djelatnost bila usmjerena prema vojnoj naobrazbi, duhovnomu odgoju i tjelovježbi kod dječaka te na brigu o kućanstvu kod djevojčica.

6. 1942. godina

Dalmatinski su komunisti i tijekom 1942. nastavili s pobunama protiv talijanske vlasti i školstva. Početkom te godine vlasti su pronašle komunistički proglas u Učiteljskoj školi u Šibeniku. Iako izvornik toga teksta s hrvatskoga jezika nije sačuvan, naknadni prijevod s talijanskoga na hrvatski jezik, potvrđuje njegovu autentičnost. U tekstu su SKOJ-evci²⁴ pozivali učenike na svjesnost o pripadnosti hrvatskomu narodu s obzirom na to da im je nametnuto učenje talijanskoga jezika: „Neka vam u svijesti uvijek bude prisutno ime Ljudevita Gaja i čitavoga niza studenata i učenika srednjih škola koji su se neprestano borili za svoj materinji jezik.“ Nadalje, iz toga proglasa saznajemo da talijanske vlasti započinju s otvaranjima srednjih škola nakon odluke s kraja 1941. godine o obustavi nastave u istima: „Sada otvaraju srednje škole i pomoću njih hoće da vas izoliraju“. To je dokaz da je nastavni proces u dalmatinskim srednjim školama nastavljen, ali na temelju „Povelje školstva“ i da komunisti pozivaju na nepohađanje nastave. Kao dodatnu potvrdu toga imamo izvještaj prefektore u Splitu Namjesništvu Dalmacije 7. veljače 1942. o početku rada srednjih škola, ali najprije s podukom talijanskoga jezika (Zbornik NOR, 2[XXI], 1942, 529).

Učenici spomenute šibenske Učiteljske škole nisu se oglašili na komunistički proglas, pa su 9. ožujka 1942. ukrali devet udžbenika na talijanskom jeziku. Isprva je upravitelj škole smatrao da se radi o šali, ali kada su učenici krenuli s osmodnevnim demonstracijama protiv učenja talijanskoga jezika, upravitelj je predložio Namjesništvu Dalmacije trajno isključivanje čak 27 učenika škole (Zbornik NOR, 1[XXI], 1941, 592).

Nakon gotovo šest mjeseci mira u Splitu, 9. travnja 1942. srednjoškolci su ponovno počeli negodovati protiv talijanizacije školstva. Tako je sljedećega dana upravitelj Srednje tehničke škole udaljio s nastave dvadeset učenika III. razreda jer su odbili pozdravljati učitelje rimskim pozdravom uzdizanjem desne ruke. Istoga su dana njihovi roditelji došli u školu i obćali da će njihova djeca sutradan doći u školu na nastavu, ali i da će se protiv njihove djece pokrenuti disciplinske mjere. Međutim, sljedećega dana, 10. travnja 1942., baš na prvu godišnjicu postojanja NDH, čak osamdeset učenika škole uopće nije došlo na nastavu. (Zbornik NOR, 2[XXI], 1941, 605) Zbog toga događaja, komunisti su imali u planu potaknuti štrajk svih splitskih škola. Prvi protivnik toga čina, kojega dokumentacija bilježi, bio je mladi splitski član Hrvatske seljačke stranke Vojko Krstulović Švora.²⁵

24 Članovi Saveza komunističke omladine Jugoslavije, organizacije Komunističke partije namijenjene mlađoj populaciji u svrhu indoktrinacije mladih ljudi komunističkim idejama.

25 Vojislav Niko Krstulović „Švora“ (1918. – 1944.) bio je hrvatski političar i novinar. Rođen je u siromašnoj radničkoj obitelji u Velom Varošu. Zbog ranoga gubitka oca

On je poticao odlazak učenika na nastavu, a odbijanje pohađanja škole kao komunisti. Prema izvorima potonjih, Švora je surađivao s ustaškim vlastima i zbog toga bio protiv prosvjeda (Zbornik NOR, 2[XXI], 1942, 129-131). Na taj su ga način komunisti mogli najjednostavnije osuditi. Ipak, sudeći prema istim izvorima, planirane demonstracije nisu bile održane, a Švora je dokaz da se nisu samo komunisti isticali u problematici školstva u Splitu. Dana 24. svibnja 1942. bolski SKOJ-evci s otoka Brača napali su vojnu povorku ustaške mladeži od prvoga do sedmoga razreda iz tamošnje dominikanske gimnazije, koja je trebala pjevati ustašku himnu. Nakon što su ih fizički počeli napadati drvenim letvama, učenici su se sakrili u zgradu gimnazije, a talijanske vlasti su uhitile napadače. Izvori svjedoče kako je bilo ustanovljeno da su zaista bili članovi SKOJ-a jer su „napadači poslije toga (napada, op. V. S.) zapjevali partizansku himnu.“ Vlast ih je zbog toga izgreda osudila na petnaest dana zatvora (Zbornik NOR, 2[XXI], 1942, 1002-3).

Talijanski izvori svjedoče o osnivanju nove škole, ali ne na tzv. „slobodnom teritoriju“, nego na otoku Molatu, gdje je bio talijanski koncentracijski logor²⁶ početkom srpnja 1942. S obzirom da je logor uspostavljen krajem lipnja iste godine, vlasti su vrlo brzo odlučile osnovati školu. Iz izvora saznajemo da je 7. srpnja 1942. na Molat, „logor socijalnoga preporoda“, bilo poslano pet učitelja²⁷, i to svi talijanskoga porijekla: Alfredo Fecondi, Domenico Cichelo Gasparri, Alvaro Gaggiotti, Elsa Gaggiotti i Esemplio Restaino, koji su prije toga živjeli u Šibeniku i Vodicama. Zadatak učitelja je bio okupiti svu djecu iz logora od 6. do 14. godine života te ih raspodijeliti prema godištima. Djeca su morala biti poučena „nacionalnim odgojnim sadržajem“ (pjevanje himni, pričanje o talijanskim znanstvenicima i herojima, čitanje i molitva na talijanskom jeziku i sl.), a posebna se pažnja davala tjelesnoj aktivnosti. Osim djece, i stariji su mogli sudjelovati

pogoršao se njegov socijalni status te je zbog toga bio motiviran za visoko obrazovanje. Bio je splitski sjemeništarač, koji je završio tamošnju Klasičnu gimnaziju. U dobi od 16 godina učlanio se u HSS i osnovao njegovu mladež na razini cijele države. U travnju 1941. je završio Trgovačku akademiju i Visoku ekonomsku komercijalnu školu u Zagrebu. Pokrenuo je nekoliko listova: *Novi dani* (1938.), *Za slobodu i stare pravice* (1939.) i *Pokret hrvatske mladice* (1940.). S obzirom da je bio veliki simpatizer lika i djela braće Radić, nisu ga simpatizirali ni mačekovci, a ni komunisti. U Splitu ga je ubio SKOJ-evac Tito Kirigin, koji je kasnije vodio nogometni klub „Hajduk“. (Matković, 2015, 108-122)

26 Više o tome: Bepo Bašić, Josip (2008). *Molat u Drugom svjetskom ratu 1941. – 1945. – trgovima događaja*. Zadar: Hrvatska udruga logoraša u talijanskom koncentracijskom logoru Molat.

27 Talijani su očito posvećivali veliku pažnju toj školi, pa je kasnije tamo djelovalo 16 učitelja. [Usp. Božulić, Gorka (2006). *Talijanski koncentracijski logor na otoku Molatu*. Zadarska smotra, 55(3-4), str. 245.]

u odgojno-obrazovnom procesu da „upoznaju dušu i da je obrate prema nama (...) prema njihovoj uzornoj domovini, prema stvarnoj domovini njihovih sinova, koja će ih velikodušno prihvatiti i oprostiti kao majka (...)“. Osim svjetovne, u logoru je bila organizirana i nastava katoličkoga vjeronauka, koju su održavali zadarski svećenici, ali ne znamo na kojem jeziku (Zbornik NOR, 2[XXI], 1942, 805-6).

7. 1943. godina

Partizanski Narodnooslobodilački odbor iz Splita, koji je tada djelovao kao ilegalna organizacija, početkom siječnja 1943. nastavio je s promidžbenom djelatnošću protiv odlaska djece u talijanske škole. Tako su oko 20. siječnja 1943. počeli dijeliti letke roditeljima splitskih učenika u kojima su ih poticali na nedolazak na nastavu. Posebnost toga izvora jest da je u potpunosti sačuvan i njegov je faksimil objavljen u Zborniku NOR-a. Partizani u tom letku ponovno pozivaju na svjesnost talijanskoga zauzimanja Dalmacije opisujući njihovu kulturu odgoja na sljedeći način: „(...) hoće da nam nametne njegovu trihiljadugodišnju kulturu špijuniranja, krađe, podmićivanja, kulturu zatvaranja, batiranja, srednjevjekovnog sadističkog mučenja, strijeljanja (...) Eto, to je kultura pod znakom sjekire i batine fašizam donio (...) u naše škole. (...) Oni hoće da vaša djeca zaborave svoj jezik, svoje pjesme i uopće svoju kulturu rada, poštenja i slobode te da postanu špijuni, lopovi, batinaši, podmitljivci, palikuće pa čak i ubice svoje vlastite braće. (...) ne dajte djeci da pohađaju školu, koja odnarođuje, muči, daje hapsiti i premlaćivati vašu djecu.“ (Zbornik NOR, 5[XXI], 1943, 135-6). Nadalje, u sadržaju letka autor je nastojao potaknuti roditelje na odgovornost za djecu i njihov budući odgoj do te mjere da im navode kako će o njihovu odgoju, zdravlju i životu samo oni polagati račune. Međutim, u daljnjem tekstu nisu nudili alternativne metode.

Prvi dokument koji spominje osnivanje škola pod partizanskom kontrolom vezan je za okolicu gora Papuk i Krndija u Slavoniji. Riječ je o teritorijalno vrlo malom području (160 km²) pod njihovom kontrolom, koju su uspjeli očuvati zbog nepristupačnoga reljefa. S obzirom na to da su partizani na tom području imali vlast još od 1942. (Zbornik NOR, 3[V], 1942, 448-451; Zbornik NOR, 5[XXIII], 1943, 123-5), početkom 1943. nastojali su prikupiti podatke o broju učitelja, koji bi mogli podučavati nepismene unutar teritorija kojim su upravljali. Ovdje, dakle, nije riječ o nastanku nove odgojno-obrazovne kulture, nego o stjecanju bazičnoga znanja. Na temelju toga dokumenta možemo saznati da je partizanima bila dovoljna osoba sa srednjom ili višom stručnom spremom. Njihov minimalni zahtjev bio je da budući učitelj ima završen neki oblik više škole. Primjerice,

četiri razreda gimnazije, četiri razreda građanske škole ili neku drugu višu školu, koju su upisali nakon položena četiri razreda pučke škole (Zbornik NOR, 4[XXIII], 1943, 25). Međutim, da stvari nisu bile toliko idilične u prvotnoj namjeri osnovnoga opismenjavanja i osnivanja škola, svjedoči nam izvještaj zamjenika političkoga komesara XVI. brigade IV. divizije partizanskih odreda Hrvatske napisan Centralnomu komitetu Komunističke partije Hrvatske, u kojem se, između ostaloga, navodi potreba za prosvjetnim radom članova Partije. U tu svrhu bila je istaknuta nabavka sljedeće literature: Josif Visarionovič Džugašvili Staljin, *Dvanaest uslova za boljševizaciju Partije*, Georgi Dimitrov, *O kadrovima* (izvadak iz referata sa VII. kongresa Kominterne), časopis *Proleter*, svi članci Josipa Broza Tita iz *Borbe*, *Historija svesavezne komunističke partije (boljševika)* te *O osnovana lenjinizma J. V. Dž. Staljina* (Zbornik NOR, 4[XXIII], 1943, 70). Tijekom veljače 1943. partizani su osnovali škole u Bjelajcima, Zabrdskim Kričkama i Jakovcima, selima papučko-psunjskoga područja gdje su imali vlast te organizirali prikupljanje školskoga pribora i ostalih potrepština na području Daruvara. U dokumentu nije navedeno koliko je škola imala polaznika (Zbornik NOR, 4[XXIII], 1943, 186-8).

Kao rezultat partizanskoga zauzimanja većega dijela Slavonije tijekom zime 1943., 1. veljače 1943. osnovan je Centralni prosvjetni odbor za Slavoniju i Srijem. Njegova je zadaća bila provoditi odgojno-obrazovnu kampanju²⁸ o potrebnim obnovi škola, zabavišta i obdaništva. Osim toga, morao je organizirati mobilizaciju učitelja te ih „upućivati na raspoloženje“, tj. zainteresirati ih za rad u Odboru. Svi su kotarski komiteti s toga područja bili obavješteni da moraju prikupljati školski pribor (papir, krede, olovke, tintu, spužve, šestare i sl.) te ga slati u one odbore gdje je već djelovala škola (Zbornik NOR, 4[XXIII], 1943, 268). Na temelju toga možemo zaključiti da su partizani zahvatili veći korak u brzini za obrazovanje na teritoriju kojim su upravljali, samo ako ih uspoređujemo s drugim sukobljenim stranama, ali konkretnije rezultate rada spomenutoga odbora dokumenti ne donose.

Ustaške su vlasti također tražile podatke o prosvjetnim radnicima u osnovnim i srednjim školama. Primjerice, Župska redarstvena oblast u Slavonskom Brodu uputila je dopis tamošnjoj Državnoj realnoj gimnaziji kako moraju sastaviti popis: „U podacima potrebno je posebno iztaknuti 1) marljivost dotične osobe u radu, i da li radi što mora i koliko mora, ili iz ljubavi prema narodu i državi, 2) da li sudjeluje u javnom životu (političkom, što je danas sinonim za nacionalni, kulturni, društvojni i t. d.) 3) da li je član Hrvatskog Oslobođilačkog Pokreta »Ustaša«, ili je pristaša, i

28 Više o tome: Lipovac, Milan (1981). Školstvo i prosvjetno-kulturna djelatnost na oslobođenom teritoriju Slavonije 1941. – 1945. Zagreb: Školske novine.

kako mu je obćenito držanje prema pokretu, 4) u kakvom je odnosu (po svome radu i nazorima) prema komunizmu; i na koncu 5) da li ideju države u svakoj prilici iztiče i da li svoj rad tome najvećem dobru hrvatskog naroda da usmjeruje.“ (Zbornik NOR, 5[XXIII], 1943, 280-1). Nakon što je bio proveden popis prosvjetnih djelatnika diljem NDH, Ministarstvo narodne prosvjete je 5. lipnja 1943. izdalo okružnicu svim upraviteljima škola „na opasnost od antihrvatskog djelovanja nekih nastavnika na učenike“, pritom misleći na sve veći partizanski utjecaj na iste. U toj okružnici ustaške su vlasti posebno problematizirale situaciju u srednjim školama, pa su tražile nove popise nastavnoga osoblja s pažnjom na njihov nacionalni identitet, političko opredjeljenje i naposljetku profesijsku sposobnost, a sve radi otkrivanja učitelja koji poučavaju suprotno uputama nadležnoga Ministarstva (Zbornik NOR, 6[XXIII], 1943, 37).

8. 1944. godina

Tijekom 1944. godine partizani su također nastavili voditi brigu o analfabetkim tečajevima pripadnika njihova pokreta. Dokaz tomu je dopis Prosvjetnoga odjela Narodno-oslobodilačkoga odbora diljskomu odboru, prema kojemu je potonji upozoren jer nije dostavio izvješća o održavanim tečajevima. Na temelju istoga saznajemo na koji su način partizani morali slati spomenuta izvješća: „Spisak treba biti sastavljen tabelarno i pregledno po selima, ustanovama, općinama, kotarevima i okruzima u kojima se mora unijeti pored toga ime i prezime voditelja tečaja, zanimanje i kojoj organizaciji pripada, zatim broj upisanih u tečaj i cjelokupan broj nepismenih u selu, ustanovi i. t. d.“ Osim toga, iz navedenoga dopisa saznajemo da su partizani održavali tečajeve za učitelje²⁹, a posebno za brigu o higijenskim uvjetima u školama, prvenstveno zbog straha od tifusa

29 III. zasjedanje ZAVNOH-a donijelo je i zadatke Odjelu narodne prosvjete prema kojemu mora podizati stručnu spremu nastavnika putem tečajeva i savjetovanja, izdavanjima priručnika za nastavni rad najnužnijih udžbenika te odgajati novi nastavnički kadar u partizanskom duhu. Učitelji su na tromjesečnim tečajevima morali slušati sljedeće predmete: Historija predaprilske Jugoslavije oslobodilačkoga pokreta (33 sata), Organizacija narodne vlasti (4 sata), Organizacija prosvjetnog rad kod nas (6 sati), Gramatika i pravopis (38 sati), Prirodne nauke (66 sati), Osnove računa i geometrije (42 sata), Geografija (46 sati), Odgojno-obrazovni rad (53 sata), Vanškolski rad (2 sata) i Praktičan rad u vježbaonici (15 dana). Nadalje, petomjesečni tečajevi su obuhvaćali sljedeće predmete: Pedagogija (60 sati), organizacija prosvjetnog rada (6 sati), Hrvatski ili srpski jezik (43 sata), Povijest (26 sati), Organizacija narodne vlasti (4 sata), Zemljopis (46 sati), Biologija (30 sati), Geologija i mineralogija (5 sati), Kemija (15 sati), Fizika (25 sati), Matematika (42 sata), Higijena (5 sati), Gospodarstvo (10 sati), Vanškolski rad (2 sata), Crtanje (20 sati) i Povijest NOB-a (26 sati). [Usp. (1950). Treće zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske: (8.-9. svibnja 1944.): stenografski zapisnici. Zagreb: Sabor Narodne Republike Hrvatske, str. 64.]

(Zbornik NOR, 10[XXIII], 1944, 30-1). Slična je situacija bila u kotaru Požega, koji također nije dostavio rezultate tečajeva. Međutim, iz dopisa upućenoga njima saznajemo statističke podatke, koji pokazuju prave rezultate tečajeva. Primjerice, iz pisma Prosvjetnoga odjela Okružnoga NOO Nova Gradiška saznajemo sljedeće: u kotaru Požega je od 587 nepismenih na tečajevima prisutno njih 535 (91 %), u kotaru Pakrac pet škola polazi 281 od 454 učenika (62 %), a analfabetske tečajeve 98 od 170 nepismenih (58 %). Riječ je, dakako, o ilegalnim partizanskim školama. Iako podatci pokazuju neosvijestjenost za primarnim obrazovanjem, takva je situacija razumljiva s obzirom na ratne prilike, unatoč tomu što su partizani to područje smatrali „oslobođenim teritorijem“. Osim problema na terenu, partizani su imali i probleme unutar svojih redova, koji su iskazivali nebrigu za obrazovanjem. Primjerice, predsjednik NOO odbora u selu Širinci kraj Okučana na jednom je sastanku izjavio „da on u ime naroda svoga sela ne treba škole, a tako isto i mjesni NOO istoga sela nije pokazao niti najmanje volju i ljubavi za školu“. Nadalje, iz istoga dopisa saznajemo da su uz analfabetski tečaj partizanski učitelji poučavali i osnove matematike (Zbornik NOR, 10[XXIII], 1944, 54-5).

Ipak, nisu svi odbori ignorirali zahtjev za slanjem izvještaja o stanju i organizaciji partizanskoga školstva. U izvorima je, primjerice, sačuvan izvještaj Vice Zaninovića³⁰ za školstvo u okruzima „Gornje Hrvatske“ (moslavački, bjelovarski, pokupski, zagrebački, varaždinski i krapinski okruzi), gdje su partizani bili prisutni. Zaninović je u njem napisao kako je s pedagogom i članom ZAVNOH-ova Prosvjetnoga odjela Ivom Tošićem obilazio spomenute krajeve. Po pitanju analfabetskih tečajeva napisao je da na tim područjima gotovo nigdje nisu bili osnivani, niti su odbori bili upoznati s već spomenutim uputama Prosvjetnoga odjela ZAVNOH-a³¹, čime je demistificirao eventualnu uspješnost pa čak i provođenje istih. Ipak, svjedočio je otvaranju velikoga broja srednjih škola, dok osnovne škole na tom području nisu radile. Prema njegovu sudu možemo zaključiti da je i na području zagrebačkoga okruga osnovno školstvo bilo zanemareno (*Sic!*), pa čak do te razine da su bjelovarski, krapinski i moslavački okrug imali

30 Vice Zaninović (1905. – 1986.) bio je hrvatski književni povjesničar i ravnatelj prve partizanske gimnazije u Otočcu osnovane 1943. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu je doktorirao 1956. s radom o Augustu Cesarcu te dugi niz godina tamo predavao srpsku književnost. Bio je autor mnogih čitanki za osnovne i srednje škole. (Usp. Hrvatska enciklopedija, s. v. Zaninović, Vice)

31 Prosvjetni odjel ZAVNOH-a počeo je funkcionirati nakon III. zasjedanja ZAVNOH-a 1944. Sastojao se od dva odsjeka: Odsjek za osnovne škole i analfabetske tečajeve i Odsjek za srednje škole i općebrazovne tečajeve. Vodio je brigu o prosvjetnoj politici, (re)organizaciji prosvjete prema partizanskim principima te radio na ravnomjernoj raspodjeli učiteljskoga kadra i planskoga osnivanja osnovnih škola.

veći broj osnovnih škola. U nastavnom osoblju koje je radilo u školama pisao je da su potpuno osposobljeni za rad, iako su školske zgrade bile u nedovoljno zadovoljavajućim uvjetima za rad (Žukina ur., 1988, 547-555).

9. 1945. godina

Za 1945. godinu dokumenti sukobljenih strana iz Zbornika NOR-a ne navode sadržaj vezan za odgoj i obrazovanje. Sva je pažnja bila usmjerena prema završetku rata. Ipak, partizansku vlast koja je iz rata izišla kao pobjednička, dočekala je kaotična situacija na odgojno-obrazovnom polju. Različitosti uvjetovane ustaškim, talijanskim i partizanskim utjecajima u odgoju i obrazovanju trebalo je sintetizirati u jedinstven program. Dodatna prepreka tomu bila je teška materijalna, ali i kadrovska situacija zbog manjka kvalificiranih učitelja. Osim toga, bio je uništen veliki broj školskih zgrada i opreme. Ipak, partizanske su vlasti odredile vrlo ambiciozne planove za područje školstva:

- I. ukinuti, tj. smanjiti nepismenost,
- II. produljiti obvezno obrazovanje i stvoriti jedinstvenu školu te
- III. razviti različite oblike obrazovanja uz rad.

Međutim, postavlja se pitanje je li smanjivanje, tj. ukidanje nepismenosti uistinu ambiciozan plan ili obrazovni minimum. Nakon završetka rata, školska godina 1945./1946. bila je organizirana kao četverogodišnja prema privremeno donesenomu nastavnomu planu i programu, koji se razvio godinu dana ranije bez promjena. Tako je maksimalni nastavni plan obuhvaćao nastavu iz sljedećih predmeta: Narodni jezik, Početna stvarna nastava, Zemljopis, Povijest, Prirodne nauke, Higijena, Račun s geometrijom, Crtanje, Pjevanje, Gimnastika i Vjeronauk.³² Prema sovjetskim odgojno-obrazovnim uzorima, partizanska je vlast nastojala transformirati i uvesti sedmogodišnje obvezno obrazovanje, što je Sabor prihvatio 30. listopada 1946. donošenjem Zakona o obveznom sedmogodišnjem obrazovanju, koji se počeo primjenjivati od listopada 1945. (Krnet, 1967, 100) odlukom Privremene narodne skupštine Demokratske Federativne Jugoslavije (Munjiza, 2009, 51, 56-7; Ogrizović, 1981, 233-288).

32 Vjeronauk je u osnovne škole uveden na poticaj Andrije Hebranga. Međutim, partizanska dokumentacija svjedoči o zamjerkama partijskoga vrha zbog toga čina koje su sadržane u dokumentu Zamerka Generalnog sekretara KPJ od 15. septembra 1944. Andriji Habrangu, političkom sekretaru CK KP Hrvatske, na uvođenje veronauke, kao obaveznog predmeta u školama, u Hrvatskoj. (Usp. 1975. Zadaci za prosvjetni rad u školskoj godini 1944/45, postavljeni na zemaljskom savjetovanju u Glini, u mjesecu augustu 1944. ZAVNOH – zbornik dokumenata 1944. [Od 10. svibnja do 31. prosinca]. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, str. 255.; Kisić Kolanović, Nada (1996). Andrija Hebrang: iluzije i otrežnjenja. Zagreb: Institut za suvremenu povijest, str. 123.)

10. Zaključak

Obilježja odgojno-obrazovne kulture na području Hrvatske u svjetlu izabranih dokumenata sukobljenih strana možemo sintetizirati na tri tipa. Razlog tomu su različite vojne jedinice koje su vojno, politički, ali i prosvjetno upravljale područjem na kojem su se nalazile. Stoga, ne možemo govoriti o dvostrukosti odgojno-obrazovnoga sustava u Hrvatskoj, kako navodi literatura, nego o trostrukosti. Dakle, odgojno-obrazovna kultura imala je tri tipa: jedan pod ustaškim utjecajima dominantno na području unutrašnje Hrvatske, drugi pod talijanskim, tj. fašističkim utjecajima uz Dalmaciju te naposljetku partizanski, tj. komunistički utjecaj u pokušaju; dominantan također na području Dalmacije i Slavonije. Teritorijalni pristup odgojno-obrazovnih kultura bio je korelativan s „čvrstoćom“ vojne i političke vlasti sukobljenih strana na određenom zemljopisnom području. Tako je od 1941. do 1945. na području kontinentalne Hrvatske ta vlast bila u rukama NDH, a u Dalmaciji u rukama Italije od potpisivanja Rapalskoga ugovora 1920. do kapitulacije 1943. Od iste 1943. godine partizani u unutrašnjoj Hrvatskoj započinju sa stvaranjem vlastite odgojno-obrazovne kulture.

Odgojno-obrazovna kultura NDH, uvelike se temeljila na izgrađivanju svjesnosti o pripadnosti hrvatskomu narodu, ali sa stigmom totalitarnoga političkoga raspoloženja. Primjer kroz koji se takva odgojno-obrazovna kultura manifestirala bilo je stvaranje Ustaške mladeži, čiji su ciljevi bili stvaranje sposobnih muškaraca za vojne potrebe, odgoj ženskih pripadnica za ulogu budućih majki i odgajateljica, koje su trebale odgojnim djelovanjem osigurati prijenos vrijednosti ustaške ideologije na daljnje generacije. Dakle, vlastima NDH su odgoj i obrazovanje bili bitni za državno-društveni odgoj. O etičko-osobnom te gospodarsko-tehničkom odgoju ne možemo govoriti jer o toj tematici ne postoji relevantna dokumentacija. Ono što je iz dokumenata očito jest to da stanovništvo nije prosvjedovalo protiv takvoga odgojno-obrazovnoga obrasca, dijelom i zbog dvadesetogodišnje jugoslavenske indoktrinacije odgoja i obrazovanja koja je nastojala izuzeti hrvatsku kulturu iz prosvjetnoga sustava te od njega stvoriti centralizirani model, kao i na razini političkoga utjecaja. Ključni je problem detaljnijega proučavanja odgojno-obrazovne kulture nedostupnost njihovih dokumenata u Zborniku NOR-a, što nam govori i o pristranosti u sastavljanju korpusa svih dokumenata, o čemu je Vojnoistorijski institut očito vodio veliku brigu. Nedostatak istih se ne može opravdati jer, primjerice, Hrvatski državni arhiv čuva čak 1510 kutija arhivske građe o Ministarstvu prosvjete NDH.

Druga, pak, odgojno-obrazovna kultura je ona na području Dalmacije, koja je bila pod utjecajem talijanskih, tj. fašističkih vlasti. Sustavna talijanizacija hrvatskoga stanovništva na istočno-jadranskoj obali započela je

još 20-ih godina XX. stoljeća o čemu najbolje i najslikovitije govori pripovijetka Vladimira Nazora *Medvjed Brundo*, koji „brunda“ protiv „Mlečića“ na hrvatskoj obali. O tom fenomenu pisao je akademik Pavao Pavličić u knjizi *Nav i raj*, studiji o epici Vladimira Nazora, koja je bila proglašena znanstvenom knjigom 2018. godine. Osim njega, o negativnom utjecaju dolaska Talijana u Dalmaciju pisao je hrvatski povjesničar Rudolf Horvat u knjizi *Hrvatska na mučilištu*, gdje je Rapalski ugovor nazvao diplomatskim porazom Kraljevstva SHS. Produljena ruka fašističke Italije bila je implementirana u Namjesništvu Dalmacije, izvršnom obliku vlasti, koja je brinula i o odgojno-obrazovnoj politici toga područja. „Povelja školstva“ predstavljala je temeljni dokument u kojemu je (para)ozakonjena odgojno-obrazovna kultura:

- I. Izgrađivanjem pozitivnih stavova o talijanskim vlastima,
- II. organiziranom nastavom na talijanskom jeziku s osobitom pažnjom na učenje jezika, povijesti i zemljopisa prema fašističkim načelima te naposljetku
- III. stvaranjem nove odgojno-obrazovne kulture, koja se manifestirala među svim slojevima stanovništva, što je očigledno u stavljanju pozornosti na obitelj kao nositeljima odgoja svoje djece.

Zasigurno je najdramatičniji izraz talijanizacije odgoja i obrazovanja primjer osnivanja škole u logoru na otoku Molatu na kojem se izučavao „nacionalni odgojni sadržaj“, pri čem su bili zapošljavani učitelji iz Italije. U takvoj situaciji, Split je predstavljao glavno ishodište pobuna protiv talijanizacije školstva. To je posve razumljivo s obzirom na to da je partizanski pokret u tom gradu imao veliki broj simpatizera. Pobune su se manifestirale u vidu demonstracija srednjoškolaca, koji su mahom bili članovi Komunističke partije. Pod motivom izdavanja svjedodžbi na hrvatskom jeziku, započeli su s intenzivnim pobunama od Splita do Šibenika. Njihove pobune ističu se bogatim promotivnim materijalima protiv talijanskih vlasti, u primjeru novinskih članaka i dijeljenja letaka po školama, koji su pozivali na nepohađanje nastave, ali i na pridruživanje partizanskomu pokretu. Učenici ipak nisu mogli pronaći podršku u učiteljskom osoblju koje je bilo ovisno o državnim plaćama. Vlast se prema njima odnosila izrazito blagonaklono, s obzirom da ih je nedostajalo, čak do te razine da su im i fašističke i ustaške vlasti znale isplaćivati višestruke iznose plaća. U talijanskoj odgojno-obrazovnoj kulturi važno je uočiti zašto su vlasti branile nastavak rada srednjim školama, dok su osnovne škole ipak radile. Odgovor je u tom što su svi partizanski prosvjednici bili srednjoškolci, koji su na taj način mogli dobiti mjesto legitimnoga okupljanja, a da im vlast nije mogla

braniti isto. Ipak, nisu baš svi odobrali bojkotiranje nastave, što je očito u slučaju splitskoga HSS-ovca Vojka Krstulovića Švora.

Partizanska odgojno-obrazovna kultura, treća je i posljednja za vrijeme Drugoga svjetskoga rata. Međutim, možemo si postaviti pitanje možemo li uopće govoriti o tipu odgojno-obrazovne kulture ako je riječ o ilegalnim postrojbama koje nisu imale civilnu upravu nad određenim područjem. Zbog toga je najpouzdanije reći da je to bio pokušaj osnivanja nove odgojno-obrazovne kulture, ali, isključivo u njihovim redovima. U radu je uočljivo da ona počinje dominirati od 1943., kada su partizani stekli praktične uvjete za ostvarivanjem iste jer su počeli zadržavati pod vlašću teritorij koji su prethodno zauzeli. Prvi slučajevi osnivanja partizanskih škola zabilježeni su na području unutrašnje Hrvatske, uvijek u okolici šumskih i planinskih zemljopisnih predjela. Zanimljivo je da oni prvi pokreću organizirano popisivanje zapravo odanoga učiteljskoga osoblja pri čem im nije bila nužna njihova visoka naobrazba, nego im je bilo dovoljno da su bili sposobni čitati, pisati i podučiti nepismene na alfabetskim tečajevima. No, ti tečajevi u praksi i nisu naročito zaživjeli, o čem nam svjedoči izvješće Vice Zaninovića. Štoviše, u dokumentima je očigledno da je partizanskim vlastima bilo važnije usaditi komunističke (u to doba staljinističke) političke ideje, nego temeljnu pismenost. Zbog toga više zanemaruju obrazovanje, ali veću pažnju daju stvaranju novih oblika odgoja otvaranjem zabavišta i obdaništva pod njihovom kontrolom. Takav pristup bismo pouzdano mogli nazvati odgojno-obrazovnom kulturnom koju su partizani poticali. Veća je, pak, pozornost u novomu pristupu obrazovanju bila pružena učiteljima putem višemjesečnih tečajeva, iz kojih se vidi obrazovni pristup utemeljen na naglašavanju komunističke ideologije i ispravnom vrjednovanju te poštivanju Drugoga svjetskoga rata.

Analizom dokumentacije iz Zbornika uočljiva je ostavština odgojno-obrazovne kulture iz monarhističke Jugoslavije. Niti u jednom slučaju ni crkva ni vjera nisu imale doticaja u odgojno-obrazovnim djelatnostima, nego su time upravljale svjetovne vojnopolitičke strukture (ako iz toga izuzmemo nastavu Vjeronauka). Time je u punom smislu te riječi nastupilo „državno“ nadziranje odgoja i obrazovanja. Ono je kreiralo program prema kojemu se učilo i radilo, koji je imao centralistička obilježja s temeljnim ciljem odgoja i obrazovanja u duhu političke ideje, koja je kreirala program. Stoga, postavlja se legitimno pitanje je li habsburški, tj. austro-ugarski odgojno-obrazovni sustav bio jedini neovisan usporedno s takvim tumačenjima. Međutim, to bi trebalo posebno istražiti.

Nadalje, proučavanjem dokumenata autor je uočio nedostatak metodološkoga pristupa o odgojno-obrazovnoj kulturi jer:

- I. Odgojno-obrazovne prilike se uvelike poklapaju s općim vojno-političkim povijesnim kontekstom toga vremena i prostora, ali bez prikazivanja talijanskih i ustaških dokumenata,
- II. dokumenti su nerealno prikazivali stvarnu odgojno-obrazovnu situaciju na području o kojem je u njima bilo govora (primjer Zaninovićeve izvješća) te
- III. svi su dokumenti imali jasna ideološka obilježja s posebnim komunističkim naglaskom.

O složenosti te tematike možemo otvoreno raspravljati. Unatoč nastojanjima o jedinstvenosti odgojno-obrazovnoga sustava u zemlji iz doba monarhističke Jugoslavije, do toga nije došlo niti tijekom 40-ih godina XX. stoljeća, što je sasvim razumljivo i opravdano s obzirom na ratnu situaciju. Uostalom, ne govorimo o jednom, nego o čak tri tipa odgojno-obrazovne kulture, koja su značajno obilježila povijest hrvatskoga školstva i pedagogije u najnovijem razdoblju. Zbog toga bi buduća istraživanja trebala napraviti usporednu analizu ovdje istražene dokumentacije iz Zbornika NOR-a s arhivskim dokumentima Ministarstva prosvjete NDH kao i svih njihovih odgojno-obrazovnih službi, a za preciznije definiranje odgojno-obrazovne kulture na razini Hrvatske, bilo bi nužno konzultirati i arhivsku građu Namjesništva Dalmacije te odgojno-obrazovnih politika Italije toga doba. Tada bismo u punom smislu riječi mogli govoriti o odgojno-obrazovnoj kulturi tijekom Drugoga svjetskoga rata, neopterećenijom ideološkim stranicama i s potpunim pogledom na stvarno stanje prosvjete toga doba.

Bibliografija

Objavljeni izvori

- (1950). Treće zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske: (8.-9. svibnja 1944.): stenografski zapisnici. Zagreb: Sabor Narodne Republike Hrvatske.
- Sirotković, Hodimir ur. (1964). ZAVNOH, zbornik dokumenata 1943. Vol. I. Zagreb: Institut za historiju radničkoga pokreta.
- Trgo, Fabijan ur. (1952). Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu: Tom V, knjige 1 i 3; Tom XXI, knjige 1, 2 i 5; Tom XXIII, knjige 4, 5, 6, 10; Tom XXV, knjiga 1. Beograd: Vojnoistorijski institut.
- (1975). ZAVNOH – zbornik dokumenata 1944. (Od 10. svibnja do 31. prosinca). Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta.
- Žukina, Pavle ur. (1988). Sjeverozapadna Hrvatska u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, VIII, 1. siječanj – 15. ožujak

1944., Zagreb: Savjet za izdavanje Građe za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Internetski izvori

- Centro di Documentazione della Cultura Giuliana, Istriana, Fiumana e Dalmata, L'Italia in guerra e il Governatorato di Dalmazia. <https://web.archive.org/web/20120309110640/http://www.arcipelago-adriatico.it/storia/dalmazia/2i.html>. Pristup ostvaren 12. travnja 2019.
- Hrvatska enciklopedija, s. v. kultura. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34552>. Pristup ostvaren 28. ožujka 2019.
- Hrvatska enciklopedija, s. v. Londonski ugovor. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37085>. Pristup ostvaren 1. svibnja 2019.
- Hrvatska enciklopedija, s. v. obrazovanje. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44619>. Pristup ostvaren 27. ožujka 2019.
- Hrvatska enciklopedija, s. v. odgoj. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44727>. Pristup ostvaren 27. ožujka 2019.
- Hrvatska enciklopedija, s. v. Rapalski ugovor. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51831>. Pristup ostvaren 1. svibnja 2019.
- Hrvatska enciklopedija, s. v. Zaninović, Vice. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=66836>. Pristup ostvaren 20. travnja 2019.
- Hrvatska enciklopedija, s. v. Žalac, Tomo. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67625>. Pristup ostvaren 1. svibnja 2019.
- Nacionalni arhivski informacijski sustav, s. v. Stvaratelji, Ministarstvo narodne prosvjete. http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_1295. Pristup ostvaren 1. svibnja 2019.
- Opće kretanje stanovništva Hrvatske 1857. – 2011. (Prema Državnom zavodu za statistiku). <http://croatia.eu/article.php?id=14&lang=1>. Pristup ostvaren 30. ožujka 2019.

Znanstveni radovi

- Bezić, Živan (1977). Što znači odgajati? *Obnovljeni život*, 32(4), str. 333-344.
- Jareb, Jere (2003). Svjedočanstvo hrvatskog književnika Gabrijela Cvitana iz jeseni 1944. *Časopis za suvremenu povijest*, 35(3), str. 973-994.
- Jelinić, Ana (2018). Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi. *Časopis za suvremenu povijest*, 50(1), str. 67-85.
- Matković, Blanka (2015). Prilog poznavanju povijesti grada Splita u Drugom svjetskom ratu: likvidacija Vojka Krstulovića. *Marulić*, 1, str. 108-122.
- Macut, Petar (2013). Julije Makanec kao duhovni odgojitelj Ustaške

- mladeži. Zbornik radova s Desničinih susreta 2012. Dio 1. Intelektualci i rat 1939. – 1947., Zagreb: Filozofski fakultet Zagreb & FF Press, str. 147-161.
- Miljan, Goran (2014). Fašizam, sport i mladež – ideja i uloga tjelesnoga odgoja i sporta u odgoju i organizaciji Ustaške mladeži, 1941.-1945. Radovi – Zavod za hrvatsku povijest, 46(1), str. 361-382.
- Miljković, Dubravka (2007). Iz povijesti osnovne škole u Hrvatskoj u razdoblju od 1918. do 1941. Odgojne znanosti, 9(1), str. 135-151.
- Miljković, Dubravka i Batinić, Štefka (2011). Iz povijesti hrvatskoga srednjega školstva u razdoblju od 1918. – 1940. Napredak, 152(3-4), str. 516-517.
- Miočić, Magdalena (2012). Kultura predškolske ustanove u svjetlu glazbenih kompetencija odgojitelja. Magistra Iadertina, 7(1), 2012., str. 73-87.
- Ogrizović, Mihajlo (1981). Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 11, str. 233-288.
- Pranjić, Marko (2016). Odgajnik – središte pedagoške antropologije. Napredak, 157(4), str. 475-497.
- Polić, Milan (2015). Razložnost odgoja. Metodčki ogledi, 22(2), str. 165-188.
- Polić, Milan (2006). Odgoj i pluralizam. Filozofska istraživanja, 26(1), str. 27-36.
- Spajić Vrkaš, Vedrana (2008). Pedagoški zanemaren div: kultura odgojno-obrazovne ustanove kao čimbenik i mjerilo njene učinkovitosti. Mirisi djetinjstva, Makarska: DV Biokovsko zvonce, str. 44-54.
- Švoger, Vlasta (2012). O temeljima modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj. Povijesni prilozi, 42, str. 309-328.
- Vukasović, Ante (2010). Odgojna preobrazba u teleologijskom i aksiologijskom ozračju. Odgojne znanosti, 12(1), str. 97-117.
- Vukasović, Ante (1986). Utjecaj J. A. Komenskog na pedagoška i kulturna stremljenja u Hrvatskoj. Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 12(1-2), str. 163-175.
- Žalac, Tomo (1974). Rad na istraživanju povijesti školstva i prosvjete u Hrvatskoj u doba drugog svjetskog rata. Časopis za suvremenu povijest, 6(3), str. 53-69.

Diplomski i doktorski radovi

- Lulić, Marko (2015). Školstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Diplomski rad, mentor izv. prof. dr. sc. Mirko Lukaš. Osijek: Filozofski fakultet.
- Marinović, Mladenka (1998). Odgoj, obrazovanje i škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Diplomski rad, mentor prof. dr. sc. Mile Silov. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Pažin Ilakovac, Ružica (2016). Kurikulumsko partnerstvo u izgradnji odgojno-socijalne kulture škole. Doktorska disertacija, mentor prof. dr. sc. Vlatko Previšić. Osijek: Filozofski fakultet.
- Petrović, Josip (2018). Školstvo u Banovini Hrvatskoj. Diplomski rad, mentorica doc. dr. sc. Irena Klasnić. Zagreb: Hrvatski studiji.
- Zebić, Ana (2015). Kultura odgojno-obrazovne ustanove. Završni rad, mentorica prof. dr. sc. Sofija Vrcelj. Rijeka: Filozofski fakultet.

Knjige

- Antić, Vinko; Žalac, Tomo; Bujan, Vinko; Busija, Josip; Crnobori, Tone i dr., (1988). Škola u ratu i revoluciji, školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj 1941. - 1945. Zagreb: Školska knjiga i Hrvatski školski muzej, Zagreb, 1988.
- Bašić, Josip Bepo (2008). Molat u Drugom svjetskom ratu 1941. – 1945. – tragovima događaja. Zadar: Hrvatska udruga logoraša u talijanskom koncentracijskom logoru Molat.
- Biondić, Ivan (1994). Raspuća hrvatskog učiteljstva od sekularizma do boljševizma, Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti.
- (ur.) Branica, Vinko; Pašalić, Tomislav; Slavica, Nikola (1979). Kronologija Splita: 1941-1945. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.
- (ur.) Ćurin, Miroslav (1978). Zbornik instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije (svezak IV. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.
- Filipović, Vladimir (1965). Filozofijski rječnik. Zagreb: Matica hrvatska.
- Franković, Dragutin (1958). Povijest školska i pedagogije u Hrvatskoj. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Frol, Ivo (1945). O novoj prosvjetnoj politici, Split: Odsjek za štampu Ministarstva prosvjete.
- Goldstein, Ivo (2011). Zagreb 1941. – 1945. Zagreb: Novi Liber.
- Iveković, Mladen (1970). Hrvatska lijeva inteligencija (sv. II, 1941.–1945.) Zagreb: Naprijed.
- Kale, Eduard (1977). Uvod u znanost o kulturi. Zagreb: Školska knjiga.

- Kisić Kolanović, Nada (1996). *Andrija Hebrang: iluzije i otrežnjenja*, Zagreb: Institut za suvremenu povijest.
- (ur.) Krleža, Miroslav (1960). *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 4. Zagreb: Leksikografski zavod Federativne Narodne Republike Jugoslavije.
- Krneta, Ljubomir (1967). *Pedagogija*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- Kvesić, Sibe (1960). *Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi*. Zagreb: Lykos.
- Leček, Suzana; Petrović Leš, Tihana (2010). *Znanost i svjetonazor: etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939. – 1941*. Zagreb: Srednja Europa.
- (ur.) Macrine, Sheila; McLaren, Peter; Hill, Dave (2009). *Revolutionizing Pedagogy*, New York: Springer.
- Macut, Petar (2018). *Ustaška mladež*. Zagreb: Despot Infinitus.
- Matković, Hrvoje (2002). *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Drugo dopunjeno izdanje. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Lipovac, Milan (1981). *Školstvo i prosvjetno-kulturna djelatnost na oslobođenom teritoriju Slavonije 1941.-1945*. Zagreb: Školske novine.
- Munjiza, Emerik (2009). *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet u Osijeku i Hrvatski pedagoško književni zbor ogranak Slavonski Brod.
- Ogrizović, Mihajlo (1973). *Iz povijesti borbe za narodnu školu*, Zagreb: Pedagoško-književni zbor, Zagreb.
- Ogrizović, Mihajlo (1988). *Marksističko obrazovanje partijskih kadrova u NOB*. Zagreb: Radničke novine.
- Ogrizović, Mihajlo (1978). *Prosvjeta u narodnoj revoluciji*. Zagreb: Školske novine.
- Ogrizović, Mihajlo (1960). *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB-e*. Zagreb: Savez narodnih sveučilišta Hrvatske.
- Ogrizović, Mihajlo (1962). *Sadržaj nastave u partizanskim školama u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Ogrizović, Mihajlo (1984). *Školstvo i prosvjeta u Dalmaciji za vrijeme narodnooslobodilačke borbe*. Zagreb: Školske novine.
- Oršanić, Ivan (1939). *Hrvatska smotra – nacionalni socijalni i književni mjesečnik (VII)*. Zagreb.
- Pavlica, Dane (1987). *Prosvjeta u Lici u NOB*. Zagreb: Radničke novine.
- Pavlica, Dane (1986). *Ratna generacija učitelja: u znak sjećanja na rad partizanskih učitelja i njihovih učenika u narodnooslobodilačkom*

ratu: 1941-1945. Zagreb: Školske novine.

Perić, Ivo ur. (2007). Povijest Hrvata. Treća knjiga: od 1918. do danas. Zagreb: Školska knjiga.

Polić, Milan (1993). Odgoj i svijest. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

Posner, V[?] (1924). Jedinствена radna škola. Prijevod s njemačkoga jezika. Beograd: Miloš B. Janković.

Potkornjak, Nikola i Šimleša, Petar ur. (1989). Pedagoška enciklopedija, sv. 1 i 2. Zagreb: Školska knjiga.

Vujičić, Lidija (2011). Istraživanje kulture odgojno-obrazovne ustanove. Rijeka – Zagreb: Mali profesor i Sveučilište u Rijeci.

Walsh, Brendan (2007). The Pedagogy of Protest. Oxford: Peter Lang.

Educational Culture in Croatia during the Second World War in the Light of Documents of Participants

Summary

Based on the documentation of conflicting parties in the Second World War in Croatia, the work deals with the interpretation and analysis of educational culture of that time. At the beginning the definition of educational culture is presented and the historical context (Kingdom of Yugoslavia) preceded it and its position based on relevant literature during World War II. Then, from 1941 to 1945, for each year individually, the author analyzes the relevant documents of the conflicting parties (Ustashas, Italians and Partisans) based on which forms the thesis of three types of educational culture in Croatia at that time. The characteristics of educational culture in Croatia in the light of conflicting documents can be synthesized in three types. The reason is different military units that have military, political, and educational management in the area they were in. Therefore, we can not speak of duality of the educational system in Croatia, according to literature, rather than triple. Thus, the educational-cultural culture had three types: one under Ustasha influences dominating the territory of Croatia, others under Italian, actually fascist influences along with Dalmatia and ultimately partisan, ie communist influence in the attempt; dominant also in Dalmatia and Slavonia. Territorial access to educational cultures was correlated with the "strength" of the military and political authorities of the conflicting sides in a particular geographic area.

Keywords: Educational Culture, History of Education, World War II, Slavonia, Dalmatia.